

Jyrki Korkeila, psykiatrian professori

VÄÄRÄÄ TIETOA JA MUISTAMISEN ETIIKKA

Piirros: Jouko Rostila

TUNNETTU PSYKOLOGITUTKIJA Steven Pinker määrittelee vaaralliseksi tiedoksi informaation, joka sivuaa kulttuurisia tabuja, "nostaa verenpainetta" ja saattaa aiheuttaa moraalista paniikkia. Vaarallinen tieto tai idea koskettaa aihetta, joka on lähellä tärkeitten arvojen sydäntä. Se uhkaa tai ei sovi maailmankuvaan ja sen voidaan kokea kyseenalaistavan niitä arvoja, joille kuva rakentuu.

Tämä vaarallisen idean määrittely ei viittaa kyseenalaisiin, tuhoisiin teknologioihin tai julmuuteen nojaaviin poliittisiin ideologioihin, vaan kriittisesti tuotetun tiedon miellelyhtymien vaarallisuuteen. Tiedon kiistämisen tai väistämisen peruste on halu välttää koskettamasta tabua, ei tiedon virheellisyys. Tieto aiheuttaa pelkoja, minkä vuoksi siitä on parempi vaieta.

Moraalista paniikkia ilmenee etenkin, kun jonkin henkilön tai ryhmän käsityksiä aletaan pitää uhkana vallitseville sosiaalisille arvoille tai intresseille. London School of Economicsin sosiologian emeritusprofessori Stanley Cohen kutsuu moraalisen paniikin käynnistäjiä "moraalin yksityisyrittäjiksi" ja heidän kohteitaan "kansan paholaisiksi".

Kumppaakin ryhmää voisi pitää vallitsevien olosuhteiden ja käsitysten aikaansaaman jännitteen seurauksiksi. Tällaista ryhmittymistä tapahtuu erilaisten kiellettyinä pidettyjen mielipiteiden ja käsitysten ympärille. Jo pelkkä tosiasioitten kertominen tietyissä yhteyksissä voi olla riittävä signaali laukaisemaan moraalista paniikkia.

Tavanomaista paniikin ohjaamalle ajattelulle on mielipiteitten ryhmittäminen. Tämä tarkoittaa sitä, että jos sanoo A, niin silloin tarkoittaa myös C ja D. Kyse ei ole loogisesta kausaalisuhteesta vaan siitä, että tietyn mielipiteen ilmaisevilla uskotaan vääjäämättä olevan tiettyjä toisia mielipiteitä.

Esimerkkinä tästä on vaikkapa 1970-luvun polarisoitunut aateilmasto, jolloin Neuvostoliiton kritisoimisen helposti oletettiin merkitsevän Yhdysvaltojen puolustamista, todennäköistä hyvää tulo- ja koulutustasoa sekä sitä, että ajaa Saabilla eikä välittäisi luonnonsuojelusta.

On mielenkiintoista, että tällöin arvioimme mielipiteitä, poliittisia ja moraalisia käsityksiämme ominaisuuksina ja ominaisuuksien joukkoina kun samaan hengen vetoon saattaisimme puolustaa sitä, että käsitykset olisivat rationaalisen harkintamme ja vapaan valinnan seurausta. Ristiriita on siinä, että vapaa valinta todennäköisesti johtaisi merkittävään yksilölliseen vaihteluun käsityksissä, jolloin mielipiteitten ryhmittämi-

nen ei olisi rationaalista.

Ihminen pyrkii perustelemaan toimintaansa jollain tavalla rationaalisesti ja ennakoimaan tulevaa vaihtelevalla menestyksellä, mutta toimii samalla jonkinlaisella harkinnan ulkopuolelle jäävällä automaattiohjauksella. Emme kykene mielen rajallisten voimavarojen vuoksi selvittämään joka välttämän todenperäisyyttä.

Joudumme luottamaan toisiimme ja jäämme haistelemaan viiteryhmämme keskimääräisen käsityksen jälkeen perään eri yhteyksissä. Tämä seurauksena vaikeista ja ristiriitoja herättävistä historiallisista kysymyksistä on ajallisen läheisyyden vuoksi vaikea muodostaa eri näkemyksiä yhteen sovittavaa kokonaiskuvaa.

Kullekin ajalle leimallinen tapa käsitellä vaarallista tietoa tai poikkeavia havaintoja ratkaisee lopulta tulevaisuuden ja selviytymisen kannalta oleellisia asioita. Jos jokin todeksi havaittu ilmiö vaietaan, muodostuvat väistämistä koituvat kustannukset jatkossa suuremmiksi kuin jos asioihin olisi puututtu ajoissa.

Anomaalisen havainnon tai vaarallisen idean ongelma koskettaa niin klinikon arkea kuin tieteellisiä teorioita ja yhteiskunnallista päätöksentekoa. Tavanomaiset strategiat ovat tiedon lähteen leimaaminen epäpäteväksi, tiedon tuottamismenetelmien arvon kiistäminen, anomaalisen havainnon sulauttaminen osaksi vanhaa ymmärrystä, so. havainto ei olisikaan poikkeava, tai havainnon huomiotta jättäminen.

Historioitsija Isaiah Berlin on kirjoittanut siitä, miten länsimaisella kulttuurilla on vaikeuksia tulla toimeen sen tosiasian kanssa, että valistusajan keskeiset inhimilliset arvot ovat pysyvissä, dynaamisen jännityksen ja ristiriidan tilassa. Vapaus, veljeys tai oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo eivät voi kaikki toteutua samanaikaisesti tasapuolisesti.

Tasa-arvo edellyttää vapauden rajoittamista jossain määrin, jotta vahvemman oikeus ei määrittäisi pelin tulosta. Tasa-arvoisuuskin saattaa toteutua tavalla, joka ei välttämättä ole oikeudenmukaista.

Filosofian professori Avishai Margalit käsittelee muistamisen hyveitä ja paheita teoksessaan "The Ethics of Memory". Hän kysyy, onko sellaisia asioita joita yhteisöjen olisi velvollisuutta muistaa tai unohtaa? Hän sai pohdintaansa yllykkeen siitä, kun eräs Israelin armeijan eversti ei mediatilaisuudessa muistanut panttivangiksi joutuneen sotilaan nimeä.

Margalit esittää, että muistamisen hyvä

on samanlaista kuin lääkärin antama ohje: sitä on hyvä noudattaa, jos haluaa pysyä terveenä tai saada hyvän hoitotuloksen, mutta mitään ehdotonta pakkoa lääkärin ohjeeseen ei liity.

Sosiaalisten suhteiden vaaliminen jossain ryhmässä, kuten maan kansalaisten keskuudessa, nojaa muistamisen hyveeseen. Ryhmä muistaa jo manan maille menneitä jäseniään ja tämä yllä pitää tunnetta yhteydestä laajempaan sukupolvien elämäntilanteeseen.

Hyvää muistamista palvelee kokonaisvaltaisen, eri näkökohtia yhdistävän käsityksen muodostaminen siitä, mitä on koettu. Unohtamisen hyveen vaaliminen edellyttää aivan samaa kykyä, muistaa yhdistellä ja jättää taakseen. Tämä merkitsee viime kädessä sitä, että hyväksyy tapahtuneen tosiasiaksi.

Hiljattain esitettiin, että Suomen historiassa on jaksoja, joihin ei juuri ole tartuttu, koska arkaluontoisiin kysymyksiin tarttumisen voi merkitä uraputkea vastatulessa. Tällaisia ajanjaksoja ovat mm. Suomen sodan jälkeinen aika ja toisen maailmasodan jälkihistoria.

Molemmat teemat sivuavat suhdettamme isoon itänaapuriimme. Tässä palasten yhteensovittaminen ilman moraalista paniikkia näyttää olevan vaikeaa.

Anteeksianto ja unohtamineenkaan eivät ole vapaavalintaisia tapahtumia. Voimme valita ja päättää ottaa ensimmäisen askeleen, mutta tunne-elämän ominaisuuksien vuoksi omaa muuttamista ei voi tahdonalaisesti yksinkertaisella tavalla valita.

Mielenmuutos voi edellyttää minimisään "yön yli nukkumista", mutta yleensä paljoa enemmän. Englannin kielinen ilmaisu on siten osuvampi, "change of heart", joka viittaa tunnekokemusten perusteiden ja kokemusmaailman kokonaisvaltaiseen muutokseen.

Sodan jälkeen karjalaisväestöä asutettiin ympäri maata ja heiltä on odotettu tuolloin vallitsevissa oloissa unohtamista ja anteeksiantoa, kun samalla mahdollisuus omaan kokemuksen ilmaisuun ja tapahtuneesta käytävään keskusteluun on jäänyt vähälle arvostukselle.

Virallinen tulkinta tuskin katsoo, että evakot ja heidän jälkeläisensä muistavat tapahtuman väärin vaan, että muistetaan väärää asiaa, jottain vaarallisen informaation kaltaista. Tässä on kyse psykologisesta ja sosiaalisesta tapahtumasta, joka ei onnistu yksinäisyydessä tai ilman aitoa kohtaamista.

Pekka Virkki

SOTASYLLISYYDEN PURKAMINEN LÄHEMPÄNÄ KUIN KOSKAAN

ALOITIN PUHEENI Kokoomuksen Nuorten Liiton liittokokouksessa perjantaina 14.11.2008 sanoin: "Suomella on ollut mukanaan vuosikymmeniä taakkaa". Viittasin tuolla sotasyllisyyden taakkaan, sillä se todellakin on vielä suomalaisten mielissä ja lähestulkoon verissä, vaikka se ei aina niin näkyvää olisikaan.

Suomi on kantanut tuota taakkaa syyttään, ja ainakin minulle se symboloi nöyryyden ja vääryyden ja suuremman "oikeuden" edessä.

Liitto hyväksyi aloitteen yksimielisesti, ja voidaan arvioida, että asia meni eteenpäin merkittävästi syksyn tapahtumien johdosta. Ministeri Tuija Brax ilmoitti jo aiemmin, että asia tullaan selvittämään. Liittomme päätös sinetöi nuoren polven poliitikkojen kannan suomettuneisuuteen ja nöyrytelyyn.

Mielestäni aloitteen hyväksyminen oli suuri askel suomalaisessa politiikassa, ja myöskin suomalaiselle identiteetille, sillä se todistaa, että nuorissa - vieläkin, tänä viihteen suurkulutuksen aikana - on Isänmaasta huolta kantavia ihmisiä, jotka ovat valmiita toimimaan sen puolesta niin ajatuksen kuin työnkin tasolla.

Olisi liioiteltua sanoa, että aloitteen työstäminen ja hyväksyttäminen yksimielisesti ei olisi vaatinut työtä - ja ennen kaikkea ihmisten omaan tuntuun, syvimpiin tuntemuksiin kajoamista. Ei niinkään puhuen, vaan kuunnellen, keskustellen ja tehden omat johtopäätöksensä asiasta.

Sotasyllisyys ei ole suomalaisille helppo kysymys omassa yksinkertaisuudessaankaan. Siihen liittyy paljon tunnelatauksia ja muita häiritseviä tekijöitä, ja itse asiassa juuri näiden takia tuomiot pitäisi purkaa. Prosessi etenee, juuri omalla painollaan. Me tulemme voittamaan tämän keskustelun, sillä meillä on oikeus puolellemme, niin juridinen kuin moraalinenkin.